

Сергій Троян
Київ (Україна)

УКРАЇНСЬКИЙ ДІАСПОРНИЙ ДИСКУРС ПОСТКОЛОНІАЛІЗМУ

Постколоніальні студії (інша назва – студії третього світу) виступають у якості нового підходу й напрямку в дослідженнях як історії колоніалізму загалом, так й історії колоніального минулого окремих держав, країн і народів. Тобто, постколоніалізм можна розглядати в якості парадигми, що її Гел Фостер означив як «постмодернізм опору», поширюючи низку її питань на контекст взаємодії з імперіалізмом і його спадком та його скидання. У цьому сенсі можна додати, що для постколоніалізму характерне звертання до низки питань, відповіді на які вимагає конструювання постколоніального порядку.

Основоположником постколоніальної теорії був американець Едвард Саїд (1935–2003). Прийнято вважати, що «вибух постколоніальності» відбувся після виходу в світ його книги «Орієнталізм» у 1978 р. Автор розглядає її у тому числі як дослідження, спрямоване «на переосмислення того, що впродовж віків вважалося за бездну, яка відділяє Схід від Заходу». При цьому Е. Саїд своє головне завдання вбачав у оспорюванні точки зору, що різниця між Сходом і Заходом означала ворожість, дистанціювання, усталений і незмінний набір протилежних за своєю суттю натур і, відповідно, побудовану на такому баченні антагоністичну систему поглядів.

У широкому розумінні контексту «орієнталізм» можна вважати світоглядом, способом мислення, системою поглядів європейців на світ і суспільства, які раніше перебували у сфері колоніального впливу європейських держав-метрополій. На підставі свого аналізу Е. Саїд стверджує, що орієнталізм завжди був зорієнтований на утвердження за допомогою загальнокультурного тиску різниці

між європейською і азійською частинами світу. Тобто, його можна розглядати як основоположну політичну доктрину – «орієнталізм є фактом як культурним, так і політичним», пов'язану з домінуванням над Сходом, оскільки він був слабшим від Заходу, бо його «іншість» перейшла в слабкість. Заслуга Е. Саїда в тому, що він дослідив, як Захід не тільки конструє Схід, але й конструє його саме в якості свого Іншого, що містить усі незахідні, а, отже, негативні характеристики.

Американський учений відносив себе до «постколоніального» напрямку. Цей факт він чітко і однозначно підкреслює в праці «Орієнталізм». Використовуючи розроблену Ж. Дерріда техніку реконструкції тексту, Е. Саїд показав, яким чином численні праці західних авторів – географів, політиків, істориків, літераторів, лінгвістів, етнографів – репрезентували Схід у довільній і дуже часто принизливій формі. Пізніше Е. Саїд у праці «Культура й імперіалізм» розкрив історію співучасті культури в справі імперських заокеанських завоювань. Концептуальна ідея американського дослідника ґрунтувалася на тезі про те, що майже скрізь у неєвропейському світі прихід білої людини викликав певний опір, який, зрештою, здебільшого й перемагав. Кульмінацією відповіді європейському домінуванню став потужний деколонізаційний рух у «третьому світі». Він призвів до руйнації великих колоніальних імперій і колоніальної системи загалом у XX столітті.

Заслуговує на особливу увагу теза Е. Саїда: «Імперіалізм – це не тільки стосунки домінування, а й відданість особливій ідеології експансії». Колонізатори створили власний імідж просвічених і правих (серед американських авторів вживається термін «критична білість» – англ. critical whiteness). З іншого боку, у колонізованих розвивається колоніальна ментальність і згодом культурне низькопоклонство по відношенню до культури країни-завойовника, яка нав'язує колонізованому свою месіанську культуруносну функцію.

Постколоніальна теорія стала надбанням і європейських учених. Так, зокрема, постколоніальні студії як дослідницький підхід виділяють професор Варшавського університету (а також На-

ціонального університету «Кієво-Могилянська академія») Оля (Олександра) Гнатюк у монографії «Прощання з імперією: Українські дискурси про ідентичність» і професор Януш Корек (Стокгольм) у доповіді на тему «Центральна та Східна Європа в постколоніальній перспективі» та в колективному дослідженні польської та української постколоніальної перспективи. Кандидат історичних наук, викладач Воронежського державного університету (Росія) Максим Кирчанів проаналізував співвідношення між політичним транзитом і постколоніальною теорією в гуманітарних студіях, у тому числі й на прикладі сучасної України, відзначивши, що постколоніалізм в Україні – це складний феномен, що має різні прояви у внутрішній і зовнішній політиці країни.

Уперше поняття постколоніалізму до України вжив літературознавець і перший голова Асоціації Україністів Австралії Марко Павлишин. Саме М. Павлишин вважає, що «хоч українську культуру сьогодення постколоніальною не назвеш, можна твердити, що в ній відкрився вже чималий постколоніальний простір, на якому можливі й вільні імпровізації на пережиті колоніальні та антиколоніальні теми, і відпочинок від гідної, але дещо передбачливої культури й літератури обов'язку, яка існувала обабіч стіни між офіційним та опозиційним в колонізованій Україні».

З метою виокремлення постколоніальних рис у сучасній українській культурі він звертається до різниці між антиколоніальним і постколоніальним: «Антиколоніальні стратегії об'єднує структура заперечення... в дискурсі антиколоніальному зустрічається часто підсвідоме бажання далі говорити від імені влади – хоч, правда, влади нової та іншої... Постколоніалізм менш реакційний, більш оригінальний і творчий. Він не так веде боротьбу проти колоніалізму, як обганяє його і стає на «вищі» позиції, ніж колоніалізм. Постколоніалізм використовує досвід колоніалізму не просто для відштовхування від нього, але для формування власної самосвідомості».

Українська «постколоніальність» (тобто національний різновид постколоніальної теорії) є вкоріненою у відповідний історичний, літературний і культурний контекст, а тому характеризується

своїми відмінностями. Зокрема, для неї характерне «карнавальне руйнування надшерблених тоталітарних ритуалів», що було притаманне для літературної групи «Бу-Ба-Бу» (Юрій Андрухович, Олександр Ірванець, Віктор Неборак). Як влучно зауважує американський науковець українського походження Віталій Чернецький, проза та есеї Ю. Андруховича засвідчують, з одного боку, «болісні дилеми й аналітичні та ідентифікаційні виправи постколоніального інтелектуала в постсовєтському контексті», а, з іншого, «траєкторії самоідентифікації постколоніального українського інтелектуала в сьогоdnішньому багатоплярному світі».

Заслуговує на увагу український діаспорний постколоніальний дискурс, фундатором якого, як уже відзначено вище, є М. Павлишин. Також постколоніальне прочитання текстів української літератури здійснював канадський літературознавець і мистецтвознавець українського походження Мирослав Шкандрій. Культурну спадщину колоніалізму в Україні досліджували антрополог і культуролог, науковий співробітник Українського наукового інституту Гарвардського університету Оксана Грабович і канадійський історик українського походження Степан Величенко.

Причому останній не є прихильником застосування методології постколоніальних досліджень у випадку України. Щодо авторів, які в цьому контексті користуються з постколоніальної парадигми, він пише: «З погляду української науки їхня термінологія нова, і, можливо, завдяки їй чужинці, які раніше зневажали б українську тему і скаржилися на неї як на «націоналістичну», тепер її визнають. Але чи відкриває постколоніалізм для історика України щось таке, чого вони в іншому випадку не знали б, і чи взагалі варто застосовувати цю теорію до України?». На його думку, якщо Російська Україна була колонією, будь-який ретельний аналіз не може обмежуватися лише сферами культури/репрезентації, як це роблять сучасні постмодерні дослідники української літератури. Не може він також обмежуватися і двосторонніми російсько-українськими економічними відносинами: такий аналіз має також помістити українські землі в контекст європейської та світової економіки і порівняти їх із іншими колоніями.

Натомість С. Величенко пропонує широкий порівняльно-історичний контекст вивчення минулого України та його рефлексій на сучасність. З цього приводу дослідник зауважує таке: «Історики зазвичай виокремлюють чотири типи колоній, всередині яких відносини між землею, капіталом, місцевим населенням та поселенцями відрізняються: адміністративні (Південна Азія), плантаційні (Вест-Індія), змішані поселенські (Латинська Америка), поселенські (Канада, США). Ці відмінності, своєю чергою, модифікували всередині колоній той специфічний тип капіталістичної модернізації, який застосовували метрополії щодо власних колоній. Немає сумнівів, що українські історики в межах цієї порівняльно-колоніальної перспективи могли б розпочати аналізувати, як царський та радянський різновиди модернізації взаємодіяли з місцевими українськими умовами. Це не означає, що слід порівнювати винятково те, наскільки випадок України збігається з іншими колоніальними ситуаціями, але вимагає й аналізу того, як капіталізм, модернізація та індустріалізація викликали різні національні реакції в різних місцях за різних обставин. Таке дослідження зможе показати, наскільки національне було продуктом глобального, і таким чином підкреслити значення національних питань в сучасних умовах, одночасно уникаючи мітів про винятковість, які виникають через зосередженість на одному національному аспекті».

На наш погляд, постколоніальні студії становлять науковий інтерес насамперед з точки зору загального дослідницького підходу. Український їх варіант додає певних особливостей у плані вивчення досвіду, відмінного від класичних британського, французького й американського зразків. Насамперед йдеться про таку українську специфіку постколоніалізму як карнавальність, перформативність, алегоричність, контрапунктність і, врешті, повільне і навіть м'яке розлучення з колоніальним минулим.

Список основних джерел та літератури:

1. Величенко С. Питання російського колоніалізму в українській думці. Політична залежність, ідентичність та економічний розвиток [<http://vpered.wordpress.com/2010/10/14/velychenko-russian-colonialism/>]

2. Величенко С. Постколоніалізм, Європа та українська історія / С. Величенко // Україна модерна. – 2005. – Чис. 9.
3. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискурси про ідентичність / О. Гнатюк ; Пер. з польськ. – К., 2005.
4. Павлишин М. Козаки в Ямайці: постколоніальні риси в сучасній українській культурі / М. Павлишин // Слово і час. – 1994. – № 4–5.
5. Саїд Е. Культура й імперіялізм / Е. Саїд ; Пер. з англ. – К., 2007.
6. Саїд Е. Орієнталізм / Е. Саїд ; Пер. з англ. В. Шовкун. – К., 2001.
7. Чернецький В. Картографуючи посткомуністичні культури. Росія та Україна в контексті глобалізації / В. Чернецький. – К., 2013.
8. Шкандрій М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби / М. Шкандрій ; Пер. з англ. П. Тарашук. – К., 2004.